

ՀՍՏՀ ԱՐՎԵՍՏԻ ԱՌԱՋԻՆ ՎԱՍՏԱԿԱՎՈՐ ԳՈՐԾԻՉԸ.
ԳԱՐԵԳԻՆ ԼԵՎՈՆՅԱՆ*

ՀՍՏՀ արվեստի առաջին վաստակավոր գործիչ, արվեստաբան, բանասեր, պատմաբան, մատենագետ, հրատարակչական գործիչ, խմբագիր, պրոֆեսոր Գարեգին Լևոնյանը ծնվել է Ալեքսանդրապոլում (ներկայումս՝ Գյումրի) 1872 թ. նոյեմբերի 21-ին, նշանավոր գուսան Զիվանու (Սերոբ Լևոնյան) ընտանիքում:

Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Մկրտիչ Խրիմյանի կարգադրությամբ Մոսկվայում կամ Պետերբուրգում սովորելու համար 1896 թ. երեք տարի ժամկետով էջմիածնի վանքի հաշվին Լևոնյանին թողակ է նշանակվում: Նա մեկնում է Մոսկվա, իսկ երկու տարի անց՝ Պետերբուրգ, որտեղ 1898–1901 թթ. սովորում է Պետերբուրգի արվեստների կայսերական ակադեմիայում՝ աշակերտելով նկարիչներ Կորովինին ու Ռեպինին: Այս տարիներին նա ծանոթանում և սերտ բարեկամություն է հաստատում Ն. Մառի, Մ. Սարյանի, Հ. Արծաթաբանյանի, Ն. Աղունցի, Մոսկվայում ու Պետերբուրգում բնակվող հայ արվեստագետների, գրողների և բանասերների հետ:

1902-ին Լևոնյանը մանկավարժական աշխատանքի է հրավիրվում էջմիածնի Գևորգյան ճեմարան, որտեղ մինչև 1906 թ. դասավանդում է գեղարվեստի պատմություն և նկարչություն՝ շարունակելով իր ուսումնասիրություններն ու հետազոտությունները վանքի հարուստ մատենադարանում:

1906-ին Լևոնյանը մեկնում է Լայպցիգ, իսկ 1907-ին՝ վերադառնում Թիֆլիս, 1910–1911 թթ. դասավանդում է Ներսիսյան դպրոցում, ապա տեղափոխվում Երևան՝ 1926–27-ին դասավանդելով Երևանի գեղարվեստական տեխնիկումում, իսկ կյանքի վերջին տարիներին՝ թատերական ինստիտուտում և պետական համալսարանում:

Գ. Լևոնյանն աշխատակցել է «Նոր դար», «Մշակ», «Հանդես գրական և պատմական», «Ազգագրական հանդես», «Անահիտ» պարբերականներին, հանդես է եկել Գ. Լ., Գոշ, Գրասեր, Ծոփնչ, Շավարշ, Մեֆիստոֆել և այլ ծածկանուններով:

Մահացել է Երևանում 1947 թ. հոկտեմբերի 28-ին:

Ծանրախիռ է Գարեգին Լևոնյանի ավանդը խորհրդահայ արվեստագիտության և գրականագիտության զարգացման գործում: Ողջ կյանքը նվիրելով հայ ժողովրդի նյութական և հոգևոր արժեքների ուսումնասիրությանը՝ Գ. Լևոնյանը քննություն է առել արվեստի ու բանասիրության տարբեր ոլորտ-

* Ներկայացվել է 23. IX. 2022 թ., ընդունվել է տպագրության 09. XI. 2022 թ.:

ների՝ մինչ այդ բոլորովին չհետազոտված կամ մասնակիորեն հետազոտված հարցերը: Գ. Լևոնյանը երբեմն հանդես էր գալիս ոչ միայն որպես տվյալ բնագավառի առաջին ուսումնասիրող, այլև՝ տեսաբան (աշուղագիտություն, մատենագիտություն, կիրառական արվեստի պատմություն և այլն):

Հայ արվեստաբանության մեջ Գ. Լևոնյանն առաջինն էր, ով փորձեց ի մի բերել հայ արվեստի պատմությունը: Մնայուն արժեքներ են «Արձանագործությունը և քանդակը պատմական Հայաստանում» (1937), «Պարարվեստը հին Հայաստանում» (1940) և «Թատրոնը հին Հայաստանում» (1941) աշխատությունները: Իսկ աշուղագիտական աշխատությունները՝ քսանամյա երիտասարդի «Հայ աշուղներ» անդրանիկ ուսումնասիրությունը (1892), «Հայ ժողովրդական և աշուղական երգերը և նրանց փոխհարաբերությունը», «Սայաթ-Նովա», «Աշուղները և նրանց արվեստը», դրեցին աշուղական արվեստի տեսության հիմքերը: Լևոնյանը գիտական հրատարակության է պատրաստել Սայաթ-Նովայի երգերի (1931, ընդարձակ առաջաբանով), Ջիվանու երգերի (1936) և «Հայ աշուղներ» (1937) ժողովածուները:

Իր բնույթով եզակի է «Հայ գիրքը և տպագրության արվեստը» աշխատությունը (1946), որը ներկայացնում է հայ ժողովրդի ստեղծած գրքային-մատենային հարուստ մշակույթն ու գրատպության բարձր արվեստը (V–XIX դդ.):

Գ. Լևոնյանը կազմել և հրատարակել է դասագրքեր՝ «Հայկական վայելչագրություն և գեղագրություն» (1908) և «Գծագրություն և նկարչություն» (մաս 1–2, 1909):

Իսկ 23-ամյա Լևոնյանի «Հայոց պարբերական մամուլը» ծանրակշիռ ուսումնասիրությունը (1895) դեռևս ձեռագիր վիճակում արժանացել է «Սահակ Մեսրոպյան» մրցանակի:

Լևոնյանի արժեքավոր հետազոտություններից են «Գառնիի հեթանոսական տաճարի առեղծվածը» (1941) և «Էջեր հայ երաժշտության պատմության» (1945) աշխատությունները: Իսկ «Հովնաթանյան նաղաչները հայ նկարչության պատմության մեջ» (1938) ուսումնասիրության մեջ անվանի արվեստաբանն անդրադարձել է Հովնաթանյան տոհմի տաղանդավոր ներկայացուցիչների արվեստին՝ պատմամատենագիտական փաստերով և վերլուծություններով ներկայացրել Հովնաթանյանների ստեղծագործությունը:

Անժխտելի են Լևոնյանի տպագիր ու անտիպ ժառանգության պատմաճանաչողական արժեքն ու գիտական նշանակությունը: Սակայն նրա ստեղծագործական, գիտական-հրապարակախոսական գործունեության պսակը դարձավ «Գեղարվեստ» գրական-գեղարվեստական-երաժշտական պատկերազարդ հանդեսը (1908, Թիֆլիս)՝ հայ առաջին արվեստաբանական պարբերականը, որտեղ տպագրվում էին արվեստի բոլոր ճյուղերի՝ ճարտարապետության, կերպարվեստի, երաժշտության, պարարվեստի ու թատերական արվեստի վերաբերյալ պատմական ու տեսական, ինչպես նաև գեղագիտության և արվեստի փիլիսոփայության, գրականագիտության հարցերին նվիրված հոդվածներ:

Նկատենք՝ Գարեգին Լևոնյանը և Կոմիտասը դեռևս 1905 թ. ամռանը որոշել էին էջմիածնում հրատարակել գեղարվեստական-գրական հանդես, որի երաժշտական բաժնի խմբագիրը պիտի լիներ Կոմիտասը, իսկ կերպարվեստինը՝ Գ. Լևոնյանը:

1906 թ. փետրվարի 25-ին Գ. Լևոնյանը նամակով դիմում է Գեորգյան ճեմարանի վարչությանը ճեմարանում չորս տարի իր ծառայության վերաբերյալ տեղեկանք ստանալու խնդրանքով: Ստանալով տեղեկանքը և լրացնելով անհրաժեշտ փաստաթղթերի փաթեթը՝ ամսագիր հրատարակելու իրավունք ստանալու խնդրանքով Գ. Լևոնյանն ու Կոմիտասը 1906 թ. փետրվարի վերջին դիմում են Երևանի նահանգապետին: Ամիսներ անց՝ 1906 թ. սեպտեմբերին, Երևանի նահանգապետը մերժում է Գ. Լևոնյանի և Կոմիտասի «Գեղարվեստ» խորագրով հանդես հրապարակելու համար ներկայացված խնդրագիրը՝ պատճառաբանելով, թե Կոմիտասն օտարահպատակ է, իսկ Վաղարշապատն էլ քաղաք չէ:

«Գեղարվեստում» Լևոնյանը հանդես էր գալիս և՛ որպես խմբագիր, և՛ որպես արվեստագիտական, բանասիրական, փիլիսոփայական և գեղագիտական ստվարածավալ ու արժեքավոր հոդվածների հեղինակ: Ինչպես նկատել է Թերեզա Գալստյանն իր «Գարեգին Լևոնյանը և «Գեղարվեստ» հանդեսը» աշխատության մեջ (1979). «Գեղարվեստ» հանդեսը (1908–1922) հայ մամուլի պատմության զարդերից մեկն է, որը, ժամանակի մշակութային նշանակալից, դեռ ավելին՝ բացառիկ երևույթ լինելով, այժմ էլ պահպանել է իր արժեքն ու հմայքը: Իր գիտական ու գեղարվեստական բարձր մակարդակով և նրբաճաշակությամբ դաստիարակել ու կրթել է հայ մտավորականության լայն շրջանների գեղագիտական ու գեղարվեստական ճաշակը, հարստացրել ու ընդլայնել նրանց մտահորիզոնը՝ արվեստը, գրականությունն ու փիլիսոփայությունն ընկալելու ժամանակի ուռւ և եվրոպացի առաջավոր մտավորականների մակարդակով»:

Եվ պատահական չէ՝ հայ արվեստագետներից Գ. Լևոնյանն առաջինն էր, ով Խորհրդային Հայաստանի կառավարության կողմից արժանացավ հանրապետության արվեստի վաստակավոր գործչի պատվավոր կոչմանը՝ ծննդյան 60 և գրական-մշակութային գործունեության 40-ամյակի առթիվ (1932):

Հ. Գ. Ի դեպ, ժամանակին մեծ ջանքեր գործադրելով՝ կարողացել ենք Երևանի Բայրոնի փողոցի 12-րդ շենքի վրա տեղադրել պայծառ մտավորականի հուշատախտակը (այդ մասին մանրամասն տե՛ս «Գիտություն», № 9, սեպտեմբեր, 2022 թ.):

ԱՆՆԱ ԱՍԱՏՐՅԱՆ